इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ धुळें.

—: हस्त लिखित ग्रंथ संग्रह :—

ग्रंथ क्रमांक (५८०)

ग्रंथ नाम सिंहासन

पूर्व पीठीका.

विषय म० गद्य

" Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

श्री.

(चिटणीसांची बखर.)

गोवडेकर

(1) पूर्वी वडील पुरातन जंजीरे राजपुरीचे चाकर दिवाणगिरी किंवा मुजमू करीत होते. मातबरी बहुत होती. निरेबंदी जोती यांचें घर व विहीर बांधली होती. कितीक पिढ्या याप्रमाणें असतां आवजीबावाचे का[illegible]र किंवा आवजीबावाचे वडील बंधु खंडोबा म्हणोन होते. त्यांस विद्याभ्यास अगदीं कांहीं नव्हता. घरांतील व चाकर माणसें वेडे असे म्हणे लागल्यावरी न पुसत श्रीजेजुरीस येऊन देवाची सेवा केली. कांहीं दिवसानंतर श्रीचे साह्य झालें. तन्मुळें विद्या अंतरीं येऊन श्रीच्या वरें त्यांजपा-

(1A) शीं जाला. मागती विरक्ती होऊन घरास राजपुरीस आले. शामलाकडील धंदा आवजीबावा करीत होते. त्यांची स्त्री रखमाई राजापुरकर दुंगारी यांची कन्या, त्यांस तिघे पुत्र, वडील बाळाजीबावा, दुसरे चिमणाजीबावा, तिसरे शामजीबावा तिघे झाले होते. तेथे लहान बाळाजीबावा कांहीं मोठे पुढें झाले होते. त्या समयीं [illegible] यास हबशी खैरतखान व याकुतखान होते. याउपर [illegible] दुरुस्त झाले. त्या संबंधांत कारकून ब्राह्मण होता. त्याणीं व आपल्या [illegible] खानास सांगितलें कीं

(1B) आवजी प्रभु याच्या [illegible] देव आहे. त्याचा लाग म्हणोन अर्धवट

१ करतांच ते दिवाणजादा [illegible] आवजीबावा व खंडोबा [illegible] यांस हयातीं बुडविलें. एक बायको तिघे पुत्र यांस त्याचसमयीं मसकतास जहाजें रवाना होत होतीं. त्यापैकीं एका जहाजावरी चढवून मसकतास विकावयास रवाना केली. त्यासमयीं मातुश्रीनें श्रीचा धावा केला कीं, तुम्हीच्याने दोन तीन गेले राहिले चार जीव. हे दुसरी जात व्हावयास चालली. तुझें ब्रिद दासरक्षक आहे. तुं बाळांनी दिल्हीस लौकर, तुझी तुजजवळ असोत. असें म्हणोन बहुत कांहीं संकट घातलें. देव दीनदयाळ.

(1C) जीं जहाजें रवाना जाली होतीं, त्यांस एक दोन दिवस जंजिऱ्याहून जाऊन

३ झाले असतां वाऱ्याचें तवाइल पडली. त्यावर हीं चौघे होती ते जहाज वाऱ्यानें मारलें, ते राजापुरच्या बंदरावर येऊन रसाईत शिरलें तेव्हां तेव्हां वाचलेसें झालें. राजापुरचे बंदरीं आले. तेथें लिंगोजी शंकर गोरे दुंगारी राजापुरकर सौदागरी करीत होते. दुसरें बंदरचे जहाज आलीयावर

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

...कार बंदरावर गेले. त्यांत हेही गेले होते. जहाजांत काय माल आहे
म्हणोन पाहिला. त्यांत वरकड माल व हे चौघेजणे पाहिली. आपले भावास
(2) पाहून मातुश्री रडो लागली. जहाजवाले यास अफीकत पुसतां त्यांणीं पू-
र्वील्य सांगितल्यावर राजापुरकर लिंगोजी शंकर वगैरे यांणीं त्यांचे माल-
वर सावकार मध्यस्त घातले कीं विकावयास हीं चौघें नेता यांच्यापैकीं
आम्ही देविलो ही द्या. यांणीं विचार केला कीं जहाजास वाऱ्यानें मारलें
तेव्हां यांजवळ देववळ आहे तें खरें. यास फिरोन न्यावी तरी आम्ही
जहाजसुध्दां जीवानिशीं जाऊं. हीं येथें दिल्हयास आमचें जहाज स्वस्ति
क्षेम घरास जाईल. असा विचार करून पैका न घेतां दिल्ही. लिंगोजी शंकर
(2A) आदिकरून सर्वांनीं घरास आणलीं. यावरी मातुश्रीनें भावास म्हटलें कीं
आपण तुमचे घरांत राहणार नाहीं. तुम्ही पैका दिल्हा आहे हा आपणावर कर्ज
आपण हमाली करील पुढें करितये. ते चाकरी करणार आम्ही करतील. आणि
तुमचे रुपयेही देऊं. कर्जही तुमचे आणि तुमचे घरीं राहील. यानें पुढें आपा
ले कुळास लवकर लागेल म्हणोन भावास राहिली, मोल मजुरी केली. परंतु
भावाचे काहीं चालेतें नाहीं. तिघे लवकर विद्या शिकू लागले. एकाहून एक
अधीक विद्या ~~[illegible]~~ लागले. पुढें [illegible] लक्षण व मातुश्रीची ठेव पाहून
ईश्वरप्रीत्यर्थ यास कोठें काहीं देऊं लागले. यासमयें अनुभव करून
(2B) भावाचें कर्जही फेडलें. हें [illegible] केल्या. बाळाजीबावा पंधरा वीस
वर्षांचे वयाचे प्रौढ. त्यासमयांत श्रीमंत शिवाजी महाराज प्रांताचा बंदो-
बस्त करीत करीत राजापुरास आले. नवजे दरकर पाहून चाकर करावे
अशी महाराजांची [illegible] बाळाजी बावास पाहिल्यावर तुम्ही आम्हाजवळ
~~[illegible]~~ म्हणोन जवळ बसवून कृपा केली. हें वर्तमान मातुश्रीस
कळली. यावरून ते स्वारी मातुश्री महाराजाजवळ जाऊन सर्व हकीगत
सांगोन तिघे चिरंजीव उभे केले. आणि मोठे स्वरें रडो लागली, तेव्हां राजश्री
शावास तुझी धन्य. तूं माता म्हणोन जवळ बोलावून आपले हातानें
(2C) अश्रु पुसोन वचन दिल्हें कीं, या उपरी तुमचा सर्व प्रकारे अभिमानी.
आपण सर्व प्रकारें चालवीन. ईश्वर तुमचें बरेच यापुढें करील, सुख
पावाल. श्रम गेले असोंच समजावे म्हणोन बोलोन लागलेच चिरंजीवा-
ची वरो बाळाजी बावास दिल्ही. त्यादिवसापासून महाराजांची कृपा

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

३ दिवसे दिवस अभिवृद्धी होत चालली. राजापुरापासून आपले बरें झाले

(3) म्हणोन राजापूर सुभे यांची चिटणीसी व फडनिसी वतनी करून घेतली

आणि तेथें घर चिरेबंदी जोतें घालून राजापूरकराचे घराचे बरोबरीने

सांप्रत पडी आहे. तीचे नैऋत्येकडे बांधले आहे. राजापुरकारास वतनी

धंदे याची कुलाल्कीही सांगितली होती. राजश्रींची कृपा बाळाजीबुवाचे

बुद्धीवर, दिवसे दिवस पराक्रम विशेष केले. बाळाजीबाबास पुत्र वडील आव-

जीबावा, दुसरे श्यामा, तिसरे आपाजी तिघे व्हाले आवजीबावा[illegible]

व राहणे वडील. निराजीपंतांचे पुत्र प्रल्हादपंत व बाळाजी म्हणून

(3A) आवबा हे आपले राज्यांत दोन कलम कोंब वाढत आहेत म्हणोन शिवाजी

महाराज स्तव करीत असत. औरंगजेब पादशहा शहाजादे पणांत औरंगा

बादेस होते. त्या समयांत वकीलीस बाळाजींबाबास औरंगाबादेस

पाठविले होते. याणी जाऊन श्रीमानदीपासून अवंतीकडे सरदेशमुखीचें वतन

वगैरे कामें करून आणीली. मजकूरची कुलाल्की चिमणाजीबाबास होती.

राज्याच्या कारखानिशीं शागीर्द आज्ञा होती. लिहावित ध्यानांत असावे

म्हणोन तिहीला विस्तार किती म्हणून त्याहावा, संपूर्ण राज्यातील गड,

कोट, किल्ले, जंजीरे वगैरे ठाणी यांचा कारखानिस्या, जंजीरे याच्या

(3B) सबनीशास नाही झाले हवाले कोणतेही वगैरे धंदे करून संपूर्ण स्व-

यातील रोजगार लावीले. याप्रमाणे शिवाजी महाराजांची कारकीर्द जाह

ली. पुढें संभाजी महाराजांची कारकिर्द. । संभाजी महाराज

योगी होऊन विजापुरकराकडे गेले होते. तेथून समजाऊन आणीले

हवरें राहणे न बने म्हणून पन्हाळा किल्ला राहण्यास व खर्च नेमून

~~देऊन त्या किल्ल्याकरिता कुलूप दिल्हे होतें. महाराजानें तैनात~~

पन्हाळीयास होते. त्याजसंगी खासगीस लिहिणार असावे. व खास-

गीचा कारभारी म्हणोन चिमणाजीबाबा यशवंतराव यांचे चरणते

(3C) यांस खासनिशी सांगून कारभार सांगितला तेव्हांपासून खासनिशी

जाहली. शिवाजी महाराज रायगडी कैलासवासी पडले. कैलासवास जालीया-

वरी सारे सरकारकून सरदार जे जवळ होते त्यांनी मसलत केली की

? संभाजी राजे ~~[illegible]~~ वडिलांनी फाईलेंच दिल्हे आहे. संपूर्ण राज्य राजाराम

साहेब यांचें नावें चालवावें. म्हणोन गड, किल्ले, कोट वसरदारास पत्रें

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

लिहिली की संभाजी महाराजास दखल न यावे. शिवाजी महाराजांच्या
(५) मरण झाल्याची खबर पन्हाळ्यास जाताच ते धावती सडे स्वारी निघोनी संभाजी
महाराज रायगडास आले. दरबार भरवावा तो हिकमत कोणाचीच
न जाहली. गडावर आले आणि सरदेसाई बरोबर बसून हुद्दे फितून गडाच्या बंदोब-
स्त केला. राजारामसाहेब एक वर्षपर्यंत एकटेच होते. आपण राज्य कराय-
गले राज्याचे उद्यमात त्यांत कबजी हिंदुस्थानी गोरमातील कारभारी झाले.
वडील आपण. आपणास राज्य प्राप्त न व्हावे हे कसें? करीत होता. अशी
निमित्ते मानकराबर व जे मामलतदार दरकदार होते त्यांवर हि शेवटी
मरगळशांची पेच सावधानतेने घालून राज्यकारभारी देऊन सारे
(5A) राज्य अमलात आणले. कित्येक मारले. अण्णाजी दत्तो व रघुनाथपंतांचे
अष्ट मनसबदारांत यांनी [illegible] कैदेत ठेविले. पाहिले मराठा
होते बाबाजी [illegible] कडे काम पेशवे आहे हे [illegible] कारभारी यांनी
सांगितले यांनी सांगितले तसे केले. असेच झाले होते. मागील
दादजी रघुनाथ ३ पहिल्या बाबांनी आणि [illegible] गुरुस्थानी स्थापिले. पिढ्यांशी
आपणास प्राप्त व्हावे असे [illegible] परस्पर होते. त्यामुळे राजाने
नंतर बाबाजीबावा व रामजीबाबा [illegible] होते. आबाजीबावा पकडून
केले. [illegible]. आणि अण्णाजी व बाळ
(5B) बाप व बाबाजीबावाची [illegible] सर्व सातारीयास
खासे स्वारी आली होती. तेथे आणिली. चिमणाजीबावा काही
कामकाजाच्या योगे प्रांती गेले होते. त्यामुळे वाचले. बाबाजीबावा,
शंकराजीबावा व आबाजीबावा तिघांस उरमोडीचे काठी मारिले. आणि
अण्णाजी [illegible] सातारा गावावर लोक
उभे सदरेस केले. मातुश्री काशीबाईच्या नंतर भक्षण करीत असतां (त्याच
समयीं बिरबलराहून पकीर दरवाजे यास आलेला मुख्याने पठाण
(5C) गीर मालूस आला त्याचे दरशनाची गडबड झाली त्यामुळे यास माघारी
लावून दिले. पुढे आरोस करणे. महाराजांच्या वडील स्त्री मातुश्री येसूबाई
असावे, राजश्रींचे कल्याण व्हावे यासाठी केले. पुढें राहिली होनकरे
त्यांचे खरें करणार. हे सांगतां यांनी, अन्याय केला, ही प्रकारे
खरे कार्याचे नव्हत. त्यामध्ये राज्याची इमारत पडावयी. बरें.

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

६

झालें ते झालें दोनकुलें आपले तिघेजण काय पहा, अन्याय झाले
(5) तरी आपण रदबदल करणार नाहीं. म्हणोन मागून घेतले. स्वतः पुरता
पाहिजे कागदाचें निमित्य, आपल्यास काय सांगितली होती; ती मिथ्या
झाली. दोइवर्षपर्यंत चिमाजी शंकर राजापूरकर व शिवराम आपाजी
चे चुलते व आपल्यास चारचून होते. त्या पासून नाना [illegible] चित्र
पतीचे राजश्रींनें घेतलें. आपण तरी लहान होते. आता सोळावर्षा-
पासून विसावेपर्यंत वयाचे होते. राजश्री वडील व येसूबाई
चिठी चपा[illegible] हिजा व राजश्रीचे शिक्के येसूबाईसाहेब करीत
असत ते कागद शिक्क्यास घेऊन जावे, हें आपल्याकडे राजश्रींनी
(5A) येसूबाईंनीं बसावे, नातू नातक शास्त्रांचा [illegible] होत असावा तेथें
बोलावून न्यावे. राजश्रीकडे, महालांत जावें, कलावंतकडे पाहिलेस
म्हणोन प्रत्येकवेळी [illegible] पडसाद, पायांकडे पाहून जावे, खाली
पाहून जावयास करावा, [illegible] नाशिकाग्र भव-
लोक [illegible] करावे [illegible] आहेर आलेल्यावर नवल जमे
[illegible] यथास्थित [illegible] असती शिकारी, पायउतार,
कलमदान, कमरेस, पोच [illegible] खिशांत असें श्रम केले.
मेण्यावर बसत [illegible] राजश्रींनी केली. फिर त्यास लोक खबरदार से
(5B) हेत. लोक ~~[illegible]~~ न देती फौजा, व [illegible], जाणजाणार, बहाने करून पाठवि-
ल्या समयें एक लोक त्या दिवशी सारथी नी येऊन पहावे. असें केलें.
खासा स्वारीचा टाका, घोडे, भोई, खिजमतगार वगैरे शागीर्द पेशा
ठाकेने ठेविला. आणि कुडावा पासून किंवा सांगोहून आपण स्वार होऊ
लें. बारा गाव मजकूर केली. गोवेहून बारा गाव लिहिली. हे जातां
असती तरी येथून गेले असतील आगर दुसरे जाऊन गेले त्याचें
(5C) स्मरण नाहीं. त्या स्वारी समागमें आपण पायउतार होते. स्वतः अठरा
गावावर एक चिठ्ठीचा कागद आला तो वाचून दाखविला. जाब लिहू
न लिहावयास सांगितला. तो तर धावता लिहिला न ये म्हणोन मागीं
बसोन कागद लिहिला. तो तीन चार कोस स्वारी गेली. निःसंग धावून
स्वारी आटपली. कागद वाचून दाखवून पालखींत शिक्के होते. राज-
श्रींनी शिक्का केला. कागद जामदारी याचे हातावर देताच आपास

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

कर्नाटक येऊन रुजवामत झाले. राजश्रींनी मागें फिरोन फरांतांचे दृष्टीस
(6) पडले. यावर पालखी उभी करून जवळ बोलावून नेले. आपली मेहेरबान
होऊन बारीचे कोतलपैकी घोडा बसावयास दिला. तो कुंभार जुवें
च दीड गाव दोन गांव उरले, हशम केला, पागा फौजा राजश्रींचे
सन्मुखें नेमल्या जागा येऊन पावली. कुंभार जुव्यावर हल्ला केली.
फिरंगी बाहेर निघून आला होता त्यावर घोडे चालविले. राजश्री
~~आपापुढे चौडावावर आपापल्या घोडे~~ — राजश्रींच्या घोड्यांचे जोड
आपापले घोड्याचे दांडीस पाऊल फिरंगी मोडून उराहुतके पाण्यांत
घोडे चालविले. खासा राजश्रींनी शिपाईगिरी फार केली. त्याचे सबब
आपणास तारीफ केली. चार पांच फिरंगी तरवारेनें ठार: हें राजश्रींनी
(6A) पाहून, पादशाही होऊन [illegible] बहुत आवरी राजश्रींनी घोड्यावरून
आपास पोटाशी धरून शाबास! ऐसी शिपाईगिरी उजला पतनी
बहाल, म्हणोन बोलले [illegible] आदिलखून [illegible] फौज हशम केली
त्यांचे दिवशी हरा [illegible] आयास [illegible] दरसाल द्रव्य
देऊन करार [illegible] आली यावर शिपाईगिरीनी
पण दिली. सेवानिरंतर [illegible] रवारी शिकारी पालखी
घोड्यावर, [illegible] संभाजी महाराजां-
(6B) ची कारकीर्द तो आपांनी [illegible] पाजी लहान होते, ते घरींच
होते. सरकार घोरले मातुश्रीवर. शामजी बाबाच्या पुत्र रुद्राजीबावा व अं-
पाजी दोघेही लहान त्यांनी घरीं असावें. मातुश्री सांगतील तें कामकाज
करावें. शिवाजी बाबा पाहिलेच कबिले सुद्धां निघोन गेले, [illegible]
~~पुढें [illegible]~~ तिकडे गेल्यावर अंजिरे [illegible] हातारवाली
घालती. संगमेश्वरी राजश्रीस मोगलांनी धरले, तेव्हां तेथें जे
जे कारा होते ते तेथले तेथेंच राहिले. एकाएकीं घोड्यावर बसून आपा घोरपडे
(6C) वगैरे निघाले. सांजवरावर रायगडास आले. समागमें राजश्रींच्या बायकाही
आणि त्या. संभाजी महाराजांस कोल्हापुरास नेऊन तेथून पादशाहा तुळापुरीं होता
तेथें घेरव निजाम घेऊन गेला. पादशहांनी राजश्रींचा शिरच्छेद केला. त्याउपरी
प्रल्हाद निराजी आदीकरून सरकारकून व सरदार राज्यांत राहिले होते.
त्यांणीं विचार केला कीं संभाजी महाराजांचे पुत्र शाहू महाराज हे कारा-

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

८ तरी सात वर्षांचे लहान. राजाराम साहेब थोर जाणते आ
म्हणोन यांस बाहेर काढिलें पुढें सर्वांत शहाणे प्रल्हाद
(४) कारभार करावा. त्याप्रमाणें राजश्रीनीं व सर्वांनीं चालवलें
वर राज्य याप्रमाणें जालें. पुढें विचार काय, तेव्हां प्रल्हाद नि
सांगितलें कीं पादशाहानीं सर्व ग्रास केला. इकडे राहावें तरी जेथें
त्या स्थळीं येऊन बसेल, तेव्हां उपाय नाहीं यास्तव कर्नाटकचें राज्य दक्षिणे
आहे, तेथें जावें; येथें ठेवणार ठेवावे. त्यांणीं जें स्थळें जतन होतील...
इकडे पादशाहा गुंतला तरी तिकडे चैन पडेल; जरी तिकडे आला तरी आम्ही
राजास घेऊन इकडे येऊं. हें राज्य वांचेल तेव्हां सर्वांस मान्य होऊन कर्नाटकांत
७अ घेऊन गेले. इकडे वाईदेशापासून रामचंद्रपंत परशरामपंत फलीकडे शंकराजीपंत
त्यांचे पलीकडे पेशव्यांचे नीळो मोरेश्वरपंत याप्रमाणें राहिले. शाहू महाराज रायगडीं होते
हे पादशाहास कळल्यानंतर एक वजीर गेला; तो राजा राहिला त्यास हातखालीं
घालावें म्हणून सुलफिकारखान यास पाठविलें. रायगडास वेढा घातला. सामान सरल्या-
नंतर तेथें होते त्यांणीं शाहू महाराजांस स्वाधीन करावें अशी क्रिया घेऊन
... उतरविलें खानाचे मर्जीनुरूप वर्तविलें. पुढें याप्रमाणें त्यास जतन करीन
म्हणोन त्यांणीं केलें. शाहू महाराज व त्यांची मातुश्री व वडील मातुश्री
येसूबाई सह वर्तमान गिरफदारीत घेऊन सोडून रायगड घेतला.

७ब

७क

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com